

**RAZMIŠLJANJA O
GOVORU O BOGU
DANAS**

Akademik Enes KARIĆ

Kada promatram tebe,
 koji nijemo stojiš iznad pustinjskih ravnica
 i kojeg nebesa svojim dalekim krugom samo zatočavaju,
 Ili često, kad te vidim
 kako slijediš u korak moje stado i mene,
 ili kad gledam zvijezde koje tamo na nebu sjaje,
 u sebi - misleć' - kažem:
 "Otkuda tolika svjetla,
 ta bezgranična atmosfera,
 i beskonačno mirno nebo?
 I znači li šta
 ova golema samoća?
 I šta sam ja?"

Prema Hustonu Smithu, ovo su stihovi koje je ispjevao talijanski pjesnik Giacomo Leopardi (1798–1837),¹ riječi u njima (u pjesničkoj inscenaciji) izgovara neki azijski nomad (čoban), on kao *obični čovjek* posmatra mjesec na noćnom nebeskom svodu dok bdije nad svojim stadom. Pritom sebi postavlja vječna pitanja koja neminovno sebi postavlja svaki čovjek, pa i ovaj koji živi u eri tehnike i tehnologije.

I.

U svojoj knjizi *The Case for God, What Religion Really Means* ("U prilog Bogu, šta religija doista znači"), Karen Armstrong² na više mjesta tvrdi da sa savremenom naukom i tehnikom pitanje odnosa Razuma i Vjere (*faith and reason*) zadobija svoju kulminaciju.

Karen Armstrong u ovom djelu ukazuje na to da naučna revolucija (*scientific revolution*) nije čovjeka oslobodila od graničnih situacija (smrt, patnja, bol, bolest, stradanje, borba, rat, itd), zapravo, nije ga "oslobodila" od daljnje potrebe za vjerom.

I ma koliko je naučni i tehnički (tehnoški) ambijent postao najprisnija sredina čovjekova danas, stara pitanja o čovjeku koja mu je religija šapnula u uho, predisponirala u dušu, ili ulila u srce, i dalje ostaju u tipično religijskom (ili u vjerskom) okrilju i području. Religiju se, naprosto, ne može odmijeniti, nije to učinila (niti je mogla učiniti) ni nauka devetnaestog i dvadesetog stoljeća.

Prema Karen Armstrong, već su Hume i Kant izražavali sumnju da se naukom može postići objektivna izvjesnost (*to achieve objective certainty*).³ Oni su ustvrdili da je naše razumijevanje vanjskog svijeta samo refleksija ljudske psihologije (... *that our understanding of the external world was merely a reflection of human psychology*).

Prema Karen Armstrong, vjera u scijentizam i ufanje da će on pokazati put, štaviše dovesti do blagostanja, na Zapadu je posebno poljuljana činjenicom Prvog i Drugog svjetskog rata, odnosno Holokausta. S ovakvom kvantitativnom naukom, sa svjetskim ratovima koji su praktična posljedica (i, dakako, realizacija!) takve nauke, sa strahotama Holokausta, došlo se do spoznaje da je "svako osjećanje za sveto – izgubljeno".

Aušvic je bio tamna epifanija koja nam daje užasnu viziju o tome na šta liči život kad je svako osjećanje za sveto izgubljeno i kada se ljudsko biće – ma ko da on ili ona mogli biti – više ne poštuje kao nepovrediva tajna (*inviolable mystery*).⁴

Domalo dalje, Karen Armstrong navodi kako su mnogi ljudi ponavljali onu

1 Huston Smith, *Why Religion Matters? (The Fate of the Human Spirit in an Age of Disbelief)*, izd. Harper San Francisco, 2001., pp. 276-277.

2 Usp. Karen Armstrong, *The Case for God, What Religion Really Means*, Vintage Books, London, 2010. (Ovo djelo je prevedeno na hrvatski pod naslovom *U prilog Bogu*, izd. Ljevak, Zagreb, 2012., preveo s engleskog Marko Gregorić).

3 Karen Armstrong, isto, p. 253.

4 Karen Armstrong, p. 265.

krilaticu zapadne filozofije o “Bogu koji je umro“, najavljenju od Nietzschea (... *the death of God announced by Nietzsche*) do Elie Wiesela koji je vjerovao da je “Bog umro u Aušvicu“ (... *believed that God died in Auschwitz*).⁵ Štaviše, Karen Armstrong tvrdi da su i “nade Prosvjetiteljstva također umrle u Aušvicu“ (“...*that the hopes of the Enlightenment also died in Auschwitz*“).

II.

Ali, i nakon Drugog svjetskog rata moralo se dalje, i, kako kaže Karen Armstrong, “ideje o Bogu su dolazile i prolazile, ali se molitva, borba da se nađe smisao čak i u najmračnijim okolnostima, morala nastaviti.“⁶ Poseban problem na koji Karen Armstrong ukazuje je jezik kojim se govori o religiji u tzv. naučnom dobu. Ona tvrdi da je bila velika greška svesti religijsko vjerovanje na stvar koja se dokazuje “na način na koji je i nauka stvar koja se dokazuje“.⁷

Imajući u vidu da su doba naučne revolucije, zatim “naučna otkrića“ kao i sama nauka kakvu je u modernom dobu znademo, izvršili i još uvijek vrše jedno dosad neviđeno ospoljavanje svijeta, jedno izmještanje svijeta i njegova smisla u smjeru prema vani, prema onom vidljivom, izmjerljivom i kvantitativnom, Karen Armstrong tvrdi da je to utjecalo na zahtjeve da se ustane protiv kvantifikacije Boga samoga! Baveći se govorom o Bogu u dvadesetom stoljeću, Karen Armstrong navodi veliki broj zapadnih filozofa i teologa, na primjer Ludwiga Wittgensteina, koji je odbijao govoriti o Bogu kao “izvanjskoj činjenici“.⁸ Ni njemački filozof Martin Heidegger “nije imao vremena za modernog, personaliziranog Boga, već je *Sein* (“Biće“/“Bitak“) smatrao vrhunarnom stvarnošću.“⁹ Martin Heidegger je u jeku tehnike i nauke govorio o “povratku svetog“ (“*the return of the holy*“), govorio je o potrebi da nam Biće “govori izravno“ (...*’speak’ to us directly*).¹⁰ Rudolf Bultmann je u svome velikom teološkom opusu tražio da se u savremenom dobu Boga “deobjektivira“ (“*God must be de-objectified*“),¹¹ vjera se mora egzistencijalno proživjeti, ne treba je kušati na način naučnih eksperimenata i opita. Paul Tilich je, sa svoje strane, upozoravao na to i žalio da je “moderni Bog“ viđen unutar jedne savremene “idolatrije“; tražio je da ljudska bića takvu idolatriju bace iza leđa, da je naprosto napuste.¹² Tilich je napuštao ideju “osobnog Boga“ (*a Personal God*), jer bi, naime, takav Bog bio prirodni predmet pored drugih prirodnih predmeta (...*God a natural object beside others...*).¹³

I teolog Karl Rahner je, usred dvadesetog stoljeća, tražio da se teologija ne treba koncipirati kao “jedan set dogmi“ (...*a set of dogmas*),¹⁴ jer teološke činjenice nisu nalik naučnim činjenicama. Rahner je više puta isticao da “svaki čin spoznaje i svaki čin ljubavi jeste jedno transcendentalno iskustvo, jer nas primorava da dosegnemo iza prizme sopstva“.¹⁵

Kako se može jasno vidjeti iz ovog kratkog pregleda koji daje Karen Armstrong, veliki broj teologa i filozofa Zapada u dvadesetom stoljeću tražili su da se o Bogu govori na način našeg ljudskog otvaranja prema Bogu, e da bi nas On (dragi Bog) nutarnje *oslovio*, da bi nas *oslovilo* to Sveobuhvatno. Naime, do prevrednovanja teološkog i filozofskog diskursa o Bogu došlo je i zbog toga što se pojavio “novi skepticizam o ulozi nauke“ (“*There was a new scepticism about the role of science*“).¹⁶ Također, javila se i sumnja u “moderno očekivanje stalnog napretka i prosvjetiteljski ideal racionalnosti“ (“...*the modern expectation of continuous progress and the Enlightenment ideal of rationality*“).¹⁷

U sličnoj školi mišljenja, koju snažno promovira Karen Armstrong, javljaju se i mnogi muslimanski autori i autorice. Tako Ruqaiyyah Waris Maqsood - u svojoj iznimno vrijednoj knjizi *Thinking about God (Razmišljanje o Bogu)*¹⁸ - tvrdi da

5 Karen Armstrong, pp. 265-266.

6 Karen Armstrong, p. 266. (“*Ideas about God come and go, but prayer, the struggle to find meaning even in the darkest circumstances, must continue.*“)

7 Karen Armstrong, p. 267. (“... *a matter of evidence in the way that science is a matter of evidence.*“)

8 Karen Armstrong, p. 267. (“... *God was ... an external fact...*“)

9 Karen Armstrong, p. 268. (“... *Heidegger had no time for the modern, personalised God but saw Sein (“Being”) as the supreme reality.*“)

10 Karen Armstrong, p. 268.

11 Karen Armstrong, p. 269.

12 Karen Armstrong, p. 269. (“*He saw the modern God as an idolatry that human beings must leave behind.*“)

13 Karen Armstrong, p. 269.

14 Karen Armstrong, p. 271.

15 Karen Armstrong, p. 271. (“... *every act of cognition and every act of love is a transcendent experience because it compels us to reach beyond the prism of selfhood.*“)

16 Karen Armstrong, p. 277.

17 Karen Armstrong, p. 277.

18 Usp. Ruqaiyyah Waris Maqsood, *Thinking about God*, American Trust Publication, Plainfield, Indiana, 1994.

se mi nalazimo u “dobu nauke, a na Zapadu je to još uvijek doba ateističkog materijalizma...”¹⁹ Imajući u vidu činjenicu da ni savremena nauka ne odgoneta tajnu života i kosmosa, s vremena na vrijeme Ruqaiyyah Waris Maqsood smatra da “nauka treba biti saveznik religije u razmatranju ovog argumenta...” (posebno o tome odakle ideja o Bogu).²⁰ K tome, prema mišljenju R. W. Maqsood, sama “... nauka nikada ne stvara ili izumljuje bilo šta...” (“...*science never creates or invents anything...*”),²¹ također, sama “nauka nije dokumentirala događanje metafizičkih iskustava”.²² Zapravo, savremena nauka je mjerenje, ili kvantificiranje fenomena svijeta, ona je takva baš stoga jer njoj, savremenoj nauci, “nedostaju sredstva kojim bi prepoznala ili izmjerila takve (metafizičke) fenomene”.²³

III.

Kako vidimo iz primjera koje navode Karen Armstrong i Ruqaiyyah Waris Maqsood, danas je o religijskim temama gotovo nemoguće govoriti bez uzimanja u obzir moderne nauke i njenog snažnog oblikovanja mnogih strana života današnjeg čovječanstva. Također, ovo je i područje gdje se danas odvija nužno potrebni dijalog između teologije i nauke. Naime, današnja teologija se naprosto mora baviti scijentizmom (kao veoma prisutnim duhovnim raspoloženjem našeg vremena), baš zato jer je nemoguće da čovjekov govor ne bude umnogome saodređen egzistencijalnim okolnostima u kojima se odvija čovjekov život. Ali se i današnji scijentizam (kao veoma prisutno duhovno raspoloženje ovog vremena) itekako mora pozabaviti savremenim teološkim mišljenjem, njime se korigirati. Dijaloški impulsi naprosto moraju krenuti i sa strane scijentizma prema savremenim teološkim mišljenjima. Naime, čovjekov govor o Bogu danas saodređen je planetarnim uvjetima u kojima čovječanstvo obitava danas. A nema sumnje da su planetarni uvjeti današnjeg života presudno određeni tehnikom i tehničkim umom čovjeka.

Za razliku od minulih milenija i stoljeća, današnji čovjek ni u čemu se više ne ospoljava i ne očituje koliko u proizvodima vlastitih ruku i vlastitog uma, ukratko - u tehnici. Broj automobila danas koje pokreće čovjek umnogome nadmašuje broj konja koje je čovjek jahao u Starom i Srednjem vijeku. Također, broj raznovrsnih aparata i mašina koje su postale čovjekovim “susjedom” uveliko nadmašuju broj ovaca ili koza od kojih se čovjek izdržavao u onim dugim epohama koje se umjetno nazivaju *Prahistorijom*, zatim *Starim* ili *Srednjim vijekom*.

I dok je čovjekovo posjedovanje konja, ovaca, krava, koza, peradi raznih vrsta, nekada značilo imetak i označavalo *imućnog* čovjeka, danas tehnika i mašine označavaju *moćnoga* čovjeka. Dogodio se stubokni prelaz od *imati* do *moći*. Također, u stanju kad je čovjek bio imućan, on je doista na neki način *posjedovao* to što je imao. Danas, pak, kad je čovjek *moćan*, tehnički moćan, javlja se sumnja da li on, doista, posjeduje tehniku, ili *tehnika posjeduje njega*.

Moć je najopasnije čovjekovo iskušenje danas,²⁴ pečate mnogih poduhvata moćnog čovjeka danas vidimo na kopnu, moru, čak i u malom dijelu onoga što nazivamo kosmosom vidimo te pečate, ili za njih znamo, u područjima ljudskog mentalnog života, u prostranstvima duše i onog što se danas naziva ljudskom psihom. Tehnika i mašina su te koje čovjeku osiguravaju moć u do sada neslućenim kvantitativnim razmjerama. Ta tehnička moć je djelo čovjekova uma, ali kad se jednom uspostavi u “sistemima” ljudskog društva, ta moć “napreduje” svojim putanjama, uveliko zasebno, neovisno o čovjeku. Odavno se o tehnici govori kao o zasebnom svijetu, kao bitku po sebi i za sebe, kao o zatvorenoj stvarnosti koja nikome ne pravi nikakve ustupke.²⁵ Naime, “u ovom (XX) stoljeću ljudi su morali

19 Ruqaiyyah Waris Maqsood, p. 1. (“...*This is the Age of Science, and in the West it is still the Age of Atheistic Materialism...*”)

20 Ruqaiyyah Waris Maqsood, p. 46. (“*Science should be the ally of religion in considering this argument... (From where could the idea of God have originated...)*”)

21 Ruqaiyyah Waris Maqsood, p. 49.

22 Ruqaiyyah Waris Maqsood, p. 103. (“...*science has never documented the occurrence of metaphysical experiences...*”)

23 Ruqaiyyah Waris Maqsood, p. 103. (“...*it lacks the tools by which to identify or measure such phenomena*”)

24 U jednom neznatno drukčijem kontekstu slično kaže Ludwig Landgrebe. Usp. njegovo djelo *Suvremena filozofija*, izd. “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1976., str. 145.

25 O ovome šire u: Dževad Hodžić, *Odgovornost u znanstvenotehno-loškom dobu*, Tugra, Sarajevo, 2008.

da žive sa užasnim znanjem da oni mogu sasvim razoriti svoju cijelu životnu sredinu i njene cijele vrste; slobodna volja koju bi iskoristio jedan jedini čovjek svojim prstom na dugmetu mogla bi izbrisati cijeli život kakav mi poznajemo²⁶

IV.

Prethodne retke smo morali kazati da bismo se podsjetili na moćnog čovjeka danas.

Činjenica čovjekove moći usloвила je stavljanje novih, *umnogome ljudskih tema*, u središte današnjeg teološkog zanimanja. Naime, u “prehistorijskom” vremenu, zatim u onom što se, opravdano ili ne, naziva *Starim i Srednjim vijekom*, o Bogu se govorilo:

u objavama,
u mitovima,
u kosmogonijama,
u kosmologijama...

O Bogu se govorilo u raspravama o prirodi, u kontempliranjima o ljudskoj duši, ali nikada prije teološko mišljenje nije se našlo u preovlađujuće prisutnom kontekstu čovjekove rušilačke tehničke i tehnološke moći.

Pozicija čovjeka je u bivšim, u davnim teološkim tumačenjima propitivana u kontekstu čovjekove (ne)prilagodljivosti životnoj sredini (jer se rađa go, bez perja i krzna, mora imati odjeću, kuće, institucije, kulturu – da bi opstao). Ukratko, životinje na ovom svijetu, na planeti Zemlji, uglavnom zatiču svoj raj i ne preinačuju svoju sredinu, dok se čovjek umnogome sjeća svoga “izgubljenog raja”, on za rajem traga, štaviše: treba da ga zaradi i stekne, da ga na neki način “zaima” i “prigotovi”. Ima mišljenja da je upravo u toj “nepripremljenosti” čovjeka za mnoge sredine ovoga svijeta, u čovjekovoj “tjelesnoj retardiranosti”, makar jedan od razloga pojave moderne tehnike, i možda razlog današnjeg čovjekova neumjerenog stavljanja tog strašnog “tehničkog oklopa” oko sebe.

Prema tome, danas je *govor o Bogu* iz velike nužde preusmjeren na suočenje s tehničkim raspoloženjem i opunomoćenjem čovjeka, sa općom atmosferom mašine i artificijelnom sredinom u kojoj čovječanstvo živi. Teško je iz miliona mašina koje brekću oko nas krenuti u potragu za rajem. Ili se, pak, zapućujemo u tu potragu ali s puno rezignacije, tjeskobe, ponegdje sa užasnim izljevima bijesa, nasilja i atavizma različite vrste. Stoga, pitanje za današnje teologe mora glasiti: Kako to Božiji glas oslovljava čovjeka usred miliona moćnih mašina koje čovjek pokreće, ili one stave u pogon same sebe i čovjeka pored sebe, pa i dijelove svijeta oko čovjeka?! Ima li Božiji glas danas ikakve izgledne šanse u artificijelnom svijetu mašine, cyber tehnologije, komunikacija koje svjedoče o svijetu usred ovog ubogog “doba slike svijeta”²⁷.

V.

Podsjetimo se nakratko: Nekada je bilo validno govoriti o Bogu unutar tri ili četiri plana Kur’ana (i Biblije):

- A) antropološkom,
- B) kosmološkom,
- C) eshatološkom, i
- D) etičkom.

Sada ovim planovima treba dodati i artificijelni svijet mašine, tehnike i tehnologije. A to, naravno, ima svoje mnogobrojne konsekvence. Govor o Bogu u dobu tehnike i mašine morao je doživjeti svoje bolne preobražaje. Doći će (ponegdje je već došlo!) do toga da se, nažalost, anahronim smatra govor o Bogu kroz primjere

26 Ruqaiyyah Waris Maqsood, p. 116.

27 Usp. Martin Heidegger, *Doba slike svijeta*, preveo Boris Hudoljetak, Zagreb, 1969.

Prirode u kur'anskim i biblijskim slikama prirode i "prirodnog čovjeka". Kao da ćemo se sa sjetom sjećati i samog pogleda u nekada čisti, plavi nebeski svod, ili u stada ovaca koja krotko pasu pred topla julska i augustovska predvečerja. A nekadašnjim umnim ljudima i misliocima plavo nebo je bilo itekako lijep izazov. Kad se Aristotel pita: "No što je to među postojećim radi čega su nas priroda i Bog stvorili?"²⁸ - on smjesta veli: "Kad su to pitanje postavili Pitagori, odgovorio je: "Da bismo promotrili nebo!" Za sebe je (Pitagora) kazivao da je motrilac prirode i da je radi toga svratio u život."²⁹ Domalo dalje Aristotel kaže: "I za Anaksagoru kažu da je na pitanje radi čega bi čovjek izabrao da se rodi i živi, odgovorio: "Da promotri nebo, zvijezde na njemu, mjesec i sunce!" Po njemu, sve drugo nema nikakve vrijednosti."³⁰

Ali, pitanje koje se ovdje postavlja, kao neumitna sudbina, glasi:

Da li će nebo nakon industrijske revolucije i dalje ostati čisto, plavo, azurno? Hoće li to biti nebo o kojem su pjevali pjesnici, o kojem su pisali književnici dok su bili zagledani u dubine nebeskog plavetnila? Gledamo li mi, moderni ljudi, danas isto čisto nebo koje su nekada gledali Pitagora i Anaksagora? I da li će "ozonski omotač", kojemu danas prijeti efekat tzv. "staklene bašče", polahko umirati, i staviti van snage onu čuvenu izreku Immanuela Kanta o tome da: "Dvije stvari ispunjavaju dušu uvijek novim i sve većim divljenjem i strahopoštovanjem što se više i istrajnije razmišljanje bavi njima: zvjezdano nebo nada mnogom i moralni zakon u meni."³¹ Teško je, možda i nemoguće, iznova i neponovljeno (za)čuditi se nad čovjekovim bićem podno zadimljenog neba, zato što je u proteklih trista godina čovjek stavio u nasilnički odnos Zemlju, Zrak, Vodu i Vatru, učinio je to posredstvom mašine, svaka mašina je akumulirani proces mnogobrojnih paljenja i gašenja, koji se provode po volji čovjeka, novojavljenog gospodara. Tehnika je tako, na mnogim stranama, prirodu ponizila, zapravo tehnicirani čovjek ponizio je prirodu, reducirao je "u predmet gospodstva, u sirovinu".³² Pritom, sam čovjek nije izmakao opasnostima koje je napravio vlastitim rukama, jer danas na ljude "primjenjuju iste formule i rezultate koje razulareni u svojim strašnim laboratorijama iznuđuju životinjama bez odbrane..."³³

VI.

Teologija se danas pita: Kako govoriti o Bogu u doba kad se od Boga stvorena Priroda povlači pred čovjekom, kad je Priroda u nekoj fazi svojevrsnog "ustuknuća" i straha pred čovjekom?

Vjera u Boga u dobu tehnike, potraga za Stvoriteljem kao bijeg iz svijeta odviše obilježenog čovjekom, kriza životne sredine i agresija na ljudsku prirodu - to su danas postale eminentno teološke teme. Čovjek se morao već odavno natkučiti nad svrhu svojih zlih djela. Morao je već odavno da raspravlja o sebi kao o problemu podno Mjesečeve sfere.

Glas Božiji u dobu tehnike dolazi čovjeku koji više nije onaj davni, "normalni" čovjek, već je to čovjek koji se oboružao atomskim, hidrogenskim i neutronske bombama. Teologija danas s razlogom zaključuje: Sada je čovjek opasni takmac Božiji, a ne saradnik i sagovornik Božiji. Eto zašto tom čovjeku tehnike nije danas jasno da se egzaktne nauke ne mogu baviti - kako kaže Huston Smith u svojoj knjizi *Zašto je religija važna*³⁴ - sa izvjesnih šest stvari, zapravo tih šest stvari nauku nadilaze, u njih egzaktna nauka ne može uplesti svoje prste: Prvo, nauka ne može govoriti o vrijednostima u njihovom krajnjem i pravom smislu (*values in their final and proper sense*). Drugo, nauka šuti o egzistencijalnim i globalnim smislovima i značenjima (*Existential and global meanings*). Naime,

26 Ruqaiyyah Waris Maqsood, p. 116.

27 Usp. Martin Heidegger, *Doba slike svijeta*, preveo Boris Hudoljetak, Zagreb, 1969.

28 Aristotel, *O duši; Nagovor na filozofiju*, II izdanje, preveo Darko Novaković, Naprijed, Zagreb, 1996., str. 114.

29 Aristotel, isto, str. 114.

30 Aristotel, isto, str. 114.

31 Immanuel Kant, *Kritika praktičnog uma*, str. 185. kao i 191.

32 Max Horkheimer, Theodor Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, izd. Veselin Masleša, Sarajevo, 1974., str. 253.

33 Max Horkheimer, Theodor Adorno, isto, str. 270.

34 Usp. Huston Smith, *Why Religion Matters?*, pp. 197-199.

egzaktna fizika nam ne može odgovoriti na pitanje “Šta je značenje života“ (*What is the meaning of life?*)? Treće, nauka ne govori o krajnjim svrhama (*final causes*), krajnjim uzrocima (*final causes*). Dok se Aristotel pitao o onom “zašto stvari“ (*the why of things*), to pitanje moderna je nauka prognala iz svoje orbite. Nju ne zanima teleologija ili svrhovitost Svijeta, Vaseljene. Drevni ili prijemoderni čovjek bavio se teleologijom i tako još uvijek ostajao na kvalitativno iskustvenim osobinama stvarnosti, dok je moderni čovjek počeo stvari i stvarnost samo mjeriti, svoditi ih na kvantitativno. Četvrto, nauka se ne bavi nevidljivim stvarima (*invisibles*), pomoću instrumenata neopažljivim stvarima, ukratko: nauka se ne bavi stvarnošću za koju su (i spram koje su) mašine “gluhe, nijeme i slijepe“. Peto, nauka se ne bavi štostvima stvari (*quality*). Šesto, nauka se ne može baviti onim što je iznad nas ljudi (*our superiors*).³⁵

Huston Smith ovim ukazuje da teologija danas ima svoja područja, ta područja planetarno obodrena nauka nije dokraja uzurpirala, ali, teologija se danas bavi ovim područjima iz puke nužde, razmatra ih u hitnosti, u pogibeljnim okolnostima, u vratolomno brzim vremenima.

VII.

Opet podsjećamo da svaki obavezniji govor o Bogu danas ne može umaći suočenju sa okolnostima čovjeka u kojima on živi i iz kojih govori o Bogu kako u današnjoj teologiji, tako i u današnjoj nauci. Još jednom podsjećamo: Te okolnosti u kojima se danas govori o Bogu ujedno su i okolnosti u kojima današnji čovjek živi. A okolnosti u kojima današnji čovjek živi jesu okolnosti koje čovjek sebi pripravlja tehnikom (u manjoj mjeri), i koje čovjeku pripravlja tehnika (u sve većoj mjeri). Tehnika je u potonjih dvije stotine godine postupno prešla iz epohe čovjekova sredstva u epohu njegova gospodara, dok je priroda pretvorena “u tvar i materiju“, i kroz nečuvvenu redukciju isposredovanu tehnikom.³⁶

Novi razvoji koji će uslijediti u današnjem i budućem govoru o Bogu (i u teološkom diskursu općenito) moraće se sve više usredsrediti na tzv. “modernog čovjeka“ i tradiciju modernosti koju on postiže tokom ovih dvije do tri stotine godina. Tehnikom se nije postigla vječnost čovjeka, njome se nije odmijenila čovjekova čežnja za rajem, tehnikom se nije ukinulo niti jedno “granično stanje“ čovjeka, tehnika nije poboljšala moral čovječanstva, također, tehnika nije čovjeka lišila postavljanja metafizičkih pitanja, itd.

Bog je i dalje tu, kako kao pitanje, tako i kao naš zajednički, naš jedini Stvoritelj. Sve je više djela koja na to upozoravaju. *Do We Worship the Same God? (Da li mi štujemo istoga Boga?)* - jeste pitanje koje postavlja Miroslav Volf³⁷ na koricama jedne knjige koju je nedavno priredio. Knjiga je poziv na dijalog o Bogu kako radi Boga, tako i radi čovjeka, radi Prirode, Zemlje i Neba.

Odgovor na pitanje *Do We Worship the Same God?* je, naravno, potvrđan, Bog je jedan. Ali, da li je moderni čovjek bespovratno i nezaliječivo naselio tehniku na planetu Zemlju? Hoćemo li se moći opet vratiti govoru o Bogu, a da pritom nema straha od uništenja čovječanstva od samoga čovjeka?

Možemo li kako ne misliti o pitanju da li će Sudnji dan nastupiti kao Smak svijeta koji se odvija u potpunom scenariju koji je čovjek spravio?

Ima nade, o njoj pjeva i pjesnikinja Eunice Tietjens (1884–1944) u svojoj nenaslovljenoj pjesmi, objavljenoj u publikaciji *Everest: The West Ridge (Everest: Zapadni Greben)*.³⁸

*Kamen blijedi,
vječnost nije za kamenje.*

3 Usp. Huston Smith, *Why Religion Matters?*, pp. 197-199.

35 Huston Smith, *ibid.*, pp. 197 – 199.

36 Usp. Max Horkheimer, Theodor Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, str. 255.

37 Usp. Miroslav Volf (urednik/ editor), *Do We Worship the Same God? Jews, Christians and Muslims in Dialogue*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan / Cambridge, 2012.

38 Navedeno prema Huston Smith, *Why Religion Matters*, p. 221.

*Ali sići ću s ovog prozračnog prostora,
ovog britkog bijelog mira,
ove ushićenosti što probada;
i vrijeme će se sviti oko mene,
a duša kretati u ritmu svakodnevlja.
Ipak, budući da sam spoznala,
život me neće tako teško pritiskati.
I uvijek ću osjećati vrijeme kako se raspliće oko mene.
Jer nekoć sam stajala
U bijelom vjetrovitom prisustvu vječnosti.*

Usudimo li se tumačiti ovu pjesmu, autorica Eunice Tietjens – koja je bila poznata, između ostalog, i kao velika zaljubljenica u daleka putovanja, ovim aludira na svoj boravak na Himalajima, na visovima sa kojih, ipak, nužno slijedi silazak u svakodnevlje iz koga se sjećamo “prisustva vječnosti”. Drugim riječima, ma koliko boravili u nauci i usred tehnike, ma koliko uvidjeli da “vječnost nije za kamenje”, neće nam biti moguće da “uhvatimo krivinu” i “umaknemo” pitanjima koja nam postavlja vječnost. Zato je potrebno raspravljati o govoru o Bogu danas. (...)